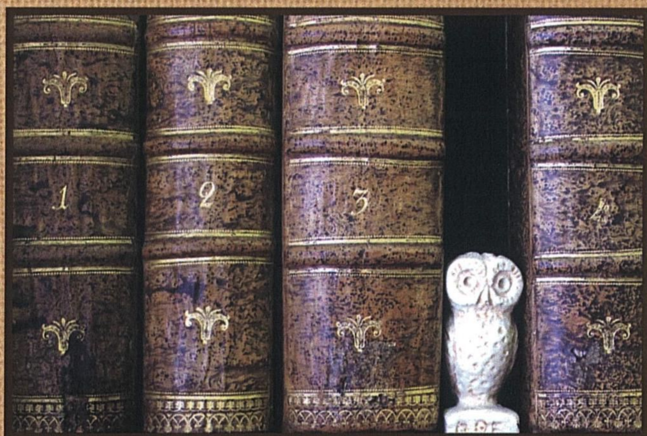
PEDAGÓGIA OKTATÁS KÖNYVTÁR

Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére

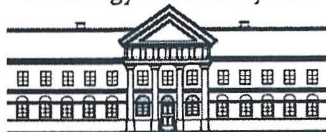
PEDAGÓGIA – OKTATÁS – KÖNYVTÁR

ÜNNEPI TANULMÁNYOK F. DÁRDAI ÁGNES TISZTELETÉRE

Szerkesztette:
Csóka-Jaksa Helga – Schmelczer-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor

Pécs, 2014

A kötet megjelenését támogatta:

A borító Gergely Zsuzsanna fényképeinek felhasználásával készült.

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
Felelős kiadó: Szellőné Fábián Mária

Borítóterv, nyomdai előkészítés: Virágmandula Kft.
Felelős vezető: a Kft. ügyvezetője
www.mandulavirag.hu

Nyomdai munkák: Virágmandula Kft.

ISBN 978-963-642-648-4
ISSN 1587-5202

TARTALOMJEGYZÉK

Kéri Katalin

„Nők csak mértékkel olvassanak..."

Adalékok a hazai női olvasóközönség 18–19. századi formálódásának történetéhez

A női művelődés újkori történetének tématerületei és feldolgozásai

A 18–19. század női számára fokozatosan, és a 19–20. század fordulója előtt csak viszonylag lassan nyílt lehetőség a magasabb műveltség elérésére és a családi otthonon kívül eső (nem iskolai) művelődésre. A kora újkorban és a felvilágosodás korában a női művelődés leginkább az otthon keretei között folyt, a korszak híres szalonélete is egy-egy családi otthonhoz kapcsolódott. Az olvasni tudó lányok és nők számának gyarapodása, a könyvek és a sajtótermékek kiadásának ezzel párhuzamosan végbemenő, a 19. század második felére komoly üzleti vállalkozássá formálódó felfutása jelentette az egyik igazi változást. A nők nyilvános színtereken való megjelenése, művelődési igényeikhez vagy szakképzettségükhöz kapcsolódó egyleti tevékenységük újabb fontos lépés volt a lehetőségeik kiszélesítését illetően. A 19. század színházak, múzeumok, nyilvános könyvtárak, majd mozik sorát életre hívó, a közlekedést forradalmasító, a városi tereket gyökeresen átalakító időszaka nagyban hozzájárult a művelődési lehetőségek nemek közti egyenlősödéséhez, ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a társadalmi rétegek elkülönülése, a vidéki és városi lehetőségek különbözősége a 20. században is meghatározó maradt.[1]

Az elmúlt évtizedekben világszerte - így hazánkban is - számos olyan elemzés született, amelynek középpontjában a női művelődés története áll. Kötetek vagy könyvfejezetek íródtak magának az olvasásnak,[2] és ezen belül a női olvasói szokások[3] alakulásának történetéről. Régóta a történészek, irodalmárok és filozófusok érdeklődésének fókuszában áll a női irodalmi szalonok 18–19. századi működése is.[4] Kiemelt figyelem övezi a színháztörténet és nőtörténet összefüggéseit;[5] kutatók vizsgálják a nőtörténet és a (városi) térhasználat alakulásának

---

[1] KÉRI 2008
[2] Lásd például az alábbi műveket: LYONS 1987, LYONS 2001, LYONS 2009, CAVALLO-CHARTIER 2000.
[3] POGÁNY 2008. 450–462., WITTMANN 2000. 321–380.
[4] A fentebb már említett művek mellett lásd például KÖHLER 1996, MADÁCSY 1963 stb.
[5] POWELL 1997, GARDNER 1992, HOLLEDGE 1981, SOLT 1970, DÖMÖTÖR 1963, RUSSEL 1995, NAGLER 1959

kapcsolódási pontjait.[6] Külföldön és hazánkban is fontos téma a nőegyesületek históriája.[7] Jelen tanulmányunkban (mely egy nagyobb lélegzetű, az újkori nő- és nőnevelés–történet főbb tématerületeit áttekintő kutatás részlete) a korszak női olvasóiról és olvasmányairól, az olvasó nőkkel kapcsolatos vélemények formálódásáról nyújtunk rövid áttekintést.

A női olvasóközönség kialakulása

A kutatók a 18. századról - amikor az irodalom és a sajtókiadás kezdett mind jobban kibontakozni Magyarországon is - mint olyan időszakról beszélnek, amikor létrejött az „olvasás forradalma". Kosáry Domokos például azt írta erről, hogy felvilágosodás céljai közé tartozott magának az olvasásnak az elterjesztése, és II. József uralkodása alatt a nagyobb városok könyvkereskedései hazánkban is „kis szellemi központok" lettek, a könyvtárak pedig kezdték megnyitni termeiket a nyilvánosság előtt.[8] Pogány György szerint ez a változás, amely Európában főként a nők és a fiatalok között jelentkezett, voltaképpen azokat a folyamatokat foglalta magában, „*amelyek során tömeges formában megtörtént az áttérés az intenzív, vagyis a közösség által szabályozott, kevés számú, normatív, főként vallásos szövegek olvasásából az extenzív, a modern, szekularizált, individuális, sokféle és változatos, többnyire szórakozás céljából történő olvasásra*".[9] Számos olyan, a változásokat jól tükröző mű született a század során, amelyekben az olvasási szokásokról és/vagy a korban ajánlott olvasmányokról esik szó. Ezek egy része általános, csak kisebb részük szól kifejezetten a korszak női olvasóiról illetve nőolvasóihoz, ám ez már önmagában is újdonság és forradalmi változás, hiszen a 18. századot megelőzően néhány kivételes asszonytól eltekintve nem létezett még a „női olvasóközönség", és azok, akik (Erdélyben és Magyarországon) híres könyvgyűjtő hölgyek voltak, többnyire vallásos tárgyú munkákat olvastak, miként például Bethlen Kata.

A felvilágosodás kora jelentős változásokat hozott: Angliában már a 18. század közepén olvasói klubot alapítottak az előkelő hölgyek. Könyvesboltok és kölcsönkönyvtárak nyílottak, és a nyugati világban mind jobban kibontakozó regényirodalmat egyrészt éppen a női olvasók, az ő érdeklődésük és ízlésük táplálta és serkentette. Pogány György tanulmányában idézi Rousseau *Vallomások* című művének egy részletét, ahol a szerző arról számolt be, hogy *Új Heloïse* című művének párizsi boltokba kerülését milyen izgatott várakozás előzte meg a női olvasók részéről, és kiemeli, hogy annak elolvasása után közülük sokan idegösszeroppanást és sírógörcsöt kaptak.[10] A német irodalomban pedig valósá-

[6] Lásd például: GYÁNI 1999.
[7] BORBÍRÓ 2007. 185–207., EGERSZEGI 2008 stb.
[8] KOSÁRY 1996. 554.
[9] POGÁNY 2008
[10] POGÁNY 2008

gos „Werther-láz" tört ki Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című műve nyomán. A korábbiaktól lényegesen eltérő új irodalmi műfajok, különösen a „románok" megjelenése Magyarországon is nagyban hozzájárult a női olvasóközönség kialakulásához.

Vélemények az olvasó nőkről a 18. századi Magyarországon

A felvilágosodás századától kezdve mind több és több hazai forrásban tűnt fel az olvasással, a sokszor kifejezetten a női olvasókkal kapcsolatos gondolat, ajánlás vagy intés, kritika. Jóllehet, a férfiak többsége eleinte nem tartotta helyesnek, ha a hölgyek a vallásos tárgyú műveken kívül mást, főleg regényeket olvasnak, a 18. század végére már nem annyira az olvasás tényéről, inkább a művek helyes megválasztásáról írtak és vitatkoztak, mégpedig néhány művelt nő diskurzusba történt bekapcsolódásával. Ekkoriban változott meg jelentősen az az álláspont, amit prédikációiban Pázmány Péter fejtett ki, és amely katolikusok és protestánsok körében is hosszú időn át tartotta magát.

Az olvasással kapcsolatos korabeli gondolatokat nem csupán jeles íróink munkáiból meríthetjük, hanem esetenként még orvosi munkákból is. Erre példa a század közepéről Mátyus István *Diætetica* című könyve, amelyben az ókori felfogás alapján alkotott orvosi–lélektani kategóriákhoz a szerző olvasási tanácsokat is rendelt *Az Elmének Indulatairól* című fejezetben. Azt tanácsolta például, hogy a kolerikusok ne olvassanak tragédiákat, a szangvinikusok buja és szerelmes komédiákat, a melankólikusok halotti és egyéb keserves énekeket.[11] Nem tartotta helyesnek a szomorú vagy vad képek nézegetését sem, és elsősorban a Szentírás olvasását ajánlotta mindenkinek.

Egy 1773-ban Kolozsváron kiadott műben azt emelte ki a szerző, hogy az olvasási kedv előmozdításához nagyon fontos, hogy nemzeti nyelven írott vagy arra lefordított könyvek álljanak az olvasóközönség rendelkezésére. A korban hatalmas népszerűségnek örvendő, Tordai Sámuel által németből fordított, eredetileg Christian Früchtegott Gellert (1715–1769)[12] által írt *Leben der Schwedischen Gräfin von G**** (G. svéd grófné élete) című, 1747/1748-ban megjelent levélregénye erdélyi kiadásának elején többek között ez áll: *„Már régtöl fogva vádoltatik, söt gyaláztatik a' mi Magyar Nemzetünk, azért, hogy a' Könyvek' olvasására nem sok kedve vagyon: leg-alább bizonyos-is az, hogy arra még eddig nintsen ollyan közönséges hajlandósága, mint más jól palléroztatott Nemzeteknek. Az Ánglusok, Frantziák, Belgák, és egyszóval egész Európának majd minden egyéb Nemzetei annyira gyönyörködnek ezen leg-örvendetesebb, és leghasznosabb idö-töltésben, t. i. a' jó Könyvek' olvasásában, hogy*

---

[11] MÁTYUS 1762. *Az Elmének Indulatairól.* CCCXCII. szakasz, 489.

[12] Gellert életéről, műveiről, pedagógiai gondolatairól lásd a szülőhelyén, Hainichenben található múzeum anyagait: http://www.gellert-museum.de/index1024.php [2013.05.11.]

az ö született Nyelveken minden esztendöben, újjabb Könyvek nagy számmal nyomtattatnak, és az ö Tudósaik azoknak írásában; söt sok számtalan, idegen nyelven íratott Könyveknek magok nyelvekre való fordításában-is fáradhatatlanok, mivel ha azon Munkájoknak semmi egyéb hasznát nem látnák-is, elég jútalomnak tartják azt az örömöket, hogy az ö elmés Irásaikat mindenek örömmel fogadják, és azokat nem tsak a' Tudósok, hanem az Aszszonyok, Köz-Emberek, söt a' Szolgák, 's Szolgálók is haszonnal olvassák."[13] (A nagy érdeklődést kiváltó mű 1778-ban Szlavinczai Sándor István fordításában is napvilágot látott, *Gxxx-né nevezetű Svédi Grófnénak rendes történeti* címmel.)

A mű, Gellert meséihez hasonlóan tehát igen népszerű olvasmány volt a századforduló Magyarországán is, ahogyan Kazinczy Ferenc írta, külön is utalva a művet olvasó nőkre: *„a 18. századnak mintegy közepéig alig jelent meg oly munka, mely (...) figyelmünket magára vonhatná. A hosszas hallgatás végre a nagy Therézia utolsó tizedében leve gazdagon kipótolva. Harcolóink a prussziai két vérengző háború alatt a németeknek már virágzani elkezdett literatúrájokkal derekasan megismerkedtek, s midőn a táborból honjaikba megtértek, minden magyar ifjú, minden magyar leány olvasta a Gellert szép meséit s Svédi grófnéját s a Rabener szatíráit. Nem kevesen Hallert és Hagedornt is ismerték. A Friedrich fénye hazánkat is eltöltötte, mint az egész egyéb Európát, s akik idehaza nemigen láthattak könyveket teremni, több csudálni valót leltek azon a királyon, aki könyveket csinál, mint aki hadakat ver. (...) Horizonunkon egy gyönyörű új hajnal emelkedett fel, de még nehéz ködök késleltették a szép nappalnak fényfellövelését."*[14]

Hazánkban a 18. század végén jelent meg a nyugati országokban akkor már bő évszázados pályát befutott levélregény, és a műfajhoz tartozó irodalmi alkotások hamar kedvelt olvasmányok lettek a nők körében is. Magyar nyelven először Kazinczy Ferenc tollából volt olvasható a *Bácsmegyey* (1789-ben), majd 1793-ban Mészáros Ignác fordításában a *Montier asszony levelei*[15] és a szerző *Magyar Szekretárius*-a.[16] Kármán József pedig az 1794–95-ben folytatásokban közzétett *Fanni hagyományai* című levélregényével adott olvasnivalót nők sokaságának a kezébe. A mű nem csupán mint korabeli, nőkről és leginkább nőknek szóló alkotás állhat érdeklődésünk előterében, hanem amiatt is, mert elősejlik belőle (irodalmi formában) az olvasó nő alakja, aki például Gessner *Idyllái*-t[17] olvassa. (Bíró Ferenc egy tanulmányában említi, hogy a levélregény műfajában valójában az az 1780-as évek elején kiadott mű volt az első magyar nyelven olvasható munka, amit a Bároczi Sándor irodalombarát köréhez tartozó testőr, Bíró László készített

[13] GELLERT 1772 (Megjegyzés: az eredeti német mű az irodalomtörténészek szerint Richardson *Pamela* című regényének gyenge utánzata.)
[14] KAZINCZY 1979
[15] MONTIER 1756
[16] BÓDI 2003. 486.
[17] *„Salomon Gessner (1730–1788) svájci író a korban rendkívül népszerű pásztorregényét Kazinczy Ferenc fordításában – Geszner' Idylliumi – Kassán, 1788-ban adták ki; e magyar nyelvű kötetet idézi Kármán József."* SZIGETHY 1998. o.n.

a francia Madame de Graffigny *Lettres d'une péruvienne* [Egy perui nő levelei] című, eredetileg 1747-ben megjelent könyvéről.[18])

A női körökben is egyre általánosabbá váló olvasási kedv több olyan írást is életre hívott, amelyek az olvasás tanításához, helyes módszereinek megválasztásához, illetve a lányok és asszonyok számára megfelelő olvasmányok megválogatásához adtak tanácsokat. Kis János 1799-ben megjelent kalendáriuma például *A' mohón olvasásnak káros voltáról* címmel közölt egy fejezetet, amelyben az alábbi gondolatokat összegezte: „*A' testnek 's a' léleknek tehetségei sok tekéntetben hasonlítanak egymáshoz. A' szem nem vehet úgy fel 's nem vi'sgálhat úgy meg egy nagy térséget, mint valamelly közellévő egyes dolgot. Észre veszi 's meglátja ugyan az öregebb részeket, de a' kissebeket nem, ha még olly szépek is ezek. Így a' lélek is, ha sok tudományokra kiterjeszkedik, ritkán jut egyikben is valamelly tökélletesességre: 's a' mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy az, a' ki a' könyveket mohón elnyeli 's inkább sokaságokra 's új vóltokra, mint jelességekre teként, ritkán bír nagy tudománnyal. Ifjabbik Plinius, a' kinek olly igaz 's olly szépen kifejezett gondolatjai vagynak, azt javasollya, hogy kevés könyveket olvassunk, de szorgalmatosan.*"[19]

Az olvasás mint művelődési, ismeretszerzési, szórakozási forma a korszak művelt asszonyainak leveleiben, naplóiban is többször említésre kerül. Például Újfalvy Krisztina 1797. április 13-án írott levelében, ahol is többek között azt fejtegette, hogy a lánynevelés vagy az olvasás hasznosabb-e a nők szempontjából. Így gondolkodott: „*Hogy a megért elméjű s szép tapasztalású leánynál s asszonynál többet tészen az olvasás, mint sok helyen a tanítás, ezt én elhiszem; de hozzá adom, hogy ez szinte olyan ritkán kerül elé, mint az üstökös csillag...*".[20] Úgy vélte, hogy mindenféle könyvet olvashatnak a lányok és a nők, „*de úgy, hogy elébb készíttessék ki a lélek a gyöngynek a gaz közül való kiválogatására*".[21] Szerinte különösen ajánlatos a lányok számára a honi történelem és a természet világának a megismerése, illetve a vallásos olvasmányok tanulmányozása, a szerelmes regények egy részét pedig kerülendőnek tartotta. Molnár Borbála 1797. július 24-én kelt levelében válaszként azt írta barátnőjének, hogy a regények között szerinte is szelektálni szükséges, és csak az erényre nevelő műveket szabad olvasni egy lánynak, de még ezeknél is jobbnak tartotta a valóságos történeteket, ő is a nemzeti múlt és más országok szokásainak megismerését, továbbá a Szentírás olvasását javasolta.[22]

Campe (1746–1818) német filantropista pedagógus híres nevelési tárgyú művének[23] Dapsy József által fordított magyar változatában, az 1802-ben kiadott *Theophron* című munkában részletes leírás áll arról, hogy kit lehet érzékenynek tekinteni, és példaként a szerző a regényeket olvasó, a háztartási munkákkal

---

[18] Bíró 1978. 20.
[19] Kis 1798. o.n.
[20] Fábri 2007. 49.
[21] Fábri 2007. 50.
[22] Fábri 2007. 50.
[23] Campe 1790

nem törődő nőket hozza fel: „*Ha te p. o. hallod, hogy valamely szép nembéli semmiről sem beszél édesdeben, mint az ő Románok olvasásáról* (...), *ha látod, hogy az ő házi eszközei rendetlenül vagynak; mivel ő magát inkább a' szép olvasásra, a' gyengéded levelezésre és a gondba merülésre adja, mint sem azokat a házi és gazd'aszszonyi foglalatosságokat vinné véghez, mellyek kötelessége szerént valók: tudd meg, hogy az illyen személy azon seregbe tartozik, a'mellyről mostan beszéltem.*"[24] A német szerző ugyanakkor bevallotta, hogy férfi és női olvasókra egyaránt jellemző tulajdonság az, hogy a regényekben foglaltakat valóságosnak hiszik, szereplőikkel mint igazi emberekkel azonosulnak, sőt, saját korábbi, efféle eltévelyedéseire is utalt.[25]

A női olvasók száma a felvilágosodás századában Magyarországon az emelkedés ellenére is alacsony volt. Jellemző az, hogy Kármán József 1794–95-ben megjelent *Uránia*[26] című lapja esetében, melyet főként hölgyeknek szánt, megelégedett volna azzal, ha 289 előfizetője van, de csak másfélszázat tudott toborozni, annak ellenére, hogy a bécsi kiadású *Magyar Hírmondó* pártfogásába vette és többször bemutatta a lapot. Kókay György idézte egy tanulmányában a bécsi lap eme szövegét: „*A Hazánk és különösen a Magyar Szép Nemnek buzgóságától fog függeni, ha igaz-é az, amit közönségesen hinni kezdenek Hazánk Tudóssai: hogy megutálván Nemzeti Könyveiket idegenektől függenek, vagy pedig tellyességgel nem olvasnak; és ha annyira böltsőjében fekszik-é a Magyar Litteratura, hogy folytatott írások sokáig életeket ne reménylhessék.*"[27]

Kifejezetten női olvasóknak is szánták a Péczeli József által indított *Mindenes Gyűjteményt*, amely Komáromban került kiadásra. Jóllehet, a lapban már korán felmerült az alsóbb néprétegekből származók kiművelésének igénye, ezt az akkori írók közül többen távlati célnak tartották.[28]

Olvasó nők, női olvasmányok a 19. században

A 19. század első évtizedeiben a két legfontosabb kérdés az volt a női olvasmányokkal kapcsolatosan, hogy *mit* és hogy *milyen nyelven* olvassanak a nők. Az olvasmányok megválasztása a reformkorban szorosan és mind jobban összefüggött a nemzeti szellem ébredésével, a nyelvújítással, a magyar nemzeti nyelvvé válásával. A formálódó hazai sajtóban számos, a témáról szóló cikket találhatunk, és gyakran készültek könyvismertető írások, könyvajánló listák is a fiatal lányok vagy a nők számára. Voltak olyan könyvsorozatok, amelyeket jó üzleti érzékkel elsősorban a hazai hölgyeknek szántak: például Kiss István, Landerer és Eggenberger regény–sorozatai, de ezek esztétikai értelemben ritkán tartalmaztak

[24] CAMPE 1804. o.n.
[25] CAMPE 1804. 264.
[26] SZILÁGYI 1999
[27] KÓKAY 1958. 183–184.
[28] KÓKAY 1960. 294.

értékes darabokat. 1806-ban Ferenc császár egy rendelettel megtiltotta a hazai regénykiadást és a külföldi behozatalt is, de egy hónap múlva ezt módosította, és attól kezdve csak a *„kárhoztató értelemben vett regények forgalmazása"* volt tilos.[29] Árvay Gergely 1825-ös írásában[30] érdekes módját választotta annak, hogy eltérítse kora fiatal leányait a romantikus regények olvasásától. Mondanivalóját ugyanis egy „flandriai leány", bizonyos James Benjámina történetébe szőtte, akit nagynénje, aki magával vitte őt Párizsba, rászoktatta a regényolvasásra. Amikor a lány (aki olvasmányai hatására még nevet is változtatott, és Rozamundának hívatta magát) hazatért szüleihez és testvéreihez, már csak nevetett azok régi értékekhez való ragaszkodásán, önmagát felsőbbrendűnek érezte, és cikornyás beszédét meg sem értették. A regények hatására megváltozott véleménye a házasságról is: nem vágyott többé arra, hogy feleség legyen, csak arra, hogy romantikus módon udvaroljanak neki. Apjának és rokonainak nagy erőfeszítésébe került (cselhez is folyamodtak), míg felnyitották a szemét, és újra az igazi életet, a valóságos értékeket kezdte becsülni, nem pedig a regényes történeteket. Ez az irodalmi mű és újságcikk stílusjegyeit egyaránt magán hordozó Árvay-féle cikk a reformkor gondolkodó elitjének tipikus vélekedését tükrözi a lányok fejét megszédítő romantikus regényekkel kapcsolatosan. A szerző szerint a regényolvasás azért káros, mert *„semmi oly sebesen nem tenyészik mint a' nevetséges szokások. Ritkaság, hogy egy serdűlő leányka magába ne szíjja az ő nevelésére ügyelő személynek eszelősködését; mert hozzá lévén szokva emennek szinte mozdulásait is elevenen majmolni, vakon követi a' tőle mutatott ösvényt (...)"*.[31] Ez a néhány sor valójában kemény kritika volt a korszak német és francia nevelőnői, az ő viselkedési (olvasási) szokásaik vonatkozásában, amit több más korabeli forrásban is fellelhetünk. Árvay Gergely a történetébe ágyazottan indirekt módon azokat a regényeket is felsorolta, amelyek szerinte kerülendők (azt írta le, miket olvasott Benjámina, miután letért a szülei által képviselt, helyes útról). A lány nénikéje ezt mondta: *„kezedbe adom először Scuderi Kis-aszszonynak Cleliáját, La Fayette Aszszonyság' Zaidáját és Cleves-i Herczeg-aszszonyt. (...) Azután által megyünk Gomez Aszszonyság' száz újságira; úgy tovább Richardson'*[32]*, és Marmontel*[33] *írásait veended olvasásod'*

[29] FÁBRI 1987. 361.
[30] ÁRVAY 1825. 141–155.
[31] ÁRVAY 1825. 141.
[32] Richardson, Samuel (1689–1761): angol regényíró, többek között a *Pamela or A Virtue Rewarded 1–2.* (Pamela avagy a kiérdemelt erény) (1740) és a *Clarissa* című művek szerzője. Műveinek elemzését lásd például az alábbi munkákban: GORDON 1980, GOLDBERG 1984, GROSVENOR 1986, ROUSSEL 1986.
[33] Marmontel, Jean-François (1723–1799): francia tragédia- és regényíró, történész, enciklopédista volt. Magyarországon különösen erkölcsi meséi voltak ismert olvasmányok, amelyek több hazai fordításban is megjelentek. (Ezek eredeti kiadása: *Contes moraux* I–II., Paris, 1761.) Zalányi Péter 1773-ban fordította le a művet, ám ez nem jelent meg, aztán Kónyi János, akinek szövegváltozatát 1775-ben kiadták, Bároczy legszebb magyar nyelvű fordítása 1808-ban látott napvilágot, és szerepeltek a történetek egy Kazinczy Ferenc által kiadott műben is, *Szívképzői regék* címmel.

czéljáúl, 's így később' minden Román szerzőinket, a'kik naponként újj szüleményekkel derítik századunkat".[34]

A nevendék nőnem című művében Kovács Pál 1833-ban szintén azt írta, hogy a lányoknak károsak a romantikus lovagi regények, mert ezektől *„szomorúakká, sóhajtozóakká, sőt hisztérikusakká"*[35] válnak. Ezek helyett inkább a híres emberek életrajzait, útleírásokat és a gazdasszonyi szerepeket taglaló műveket ajánlotta.

A külföldi olvasmányokért rajongó, a magyar újságokat és könyveket viszont alig ismerő vagy nem értékelő lányokat és nőket több írásában tette nevetségessé néhány évvel később Nagy Ignác is. *Az arszlánnő* című, 1843-ban közölt cikkében olvasható az alábbi, úrnő és cseléd között folytatott párbeszéd: *„- Hát ez micsoda? - Új divatlap. - Francia? - Magyar. - Nem kell."*[36]

Szintén a *Felső Magyar Országi Minerva* egyik 1825-ös számában jelent meg *A' szép könyvek' olvasásáról* című írás, amelynek szerzője - Funke nyomán - hangsúlyozta, hogy a könyvolvasás egy a legnemesebb, leghasznosabb és legkellemesebb foglalatosságok közül, és a szöveg azt sugallja, hogy nagy az olvasás nevelő ereje, de nagyon fontos megválogatni az olvasnivalókat.[37]

1835-ben az írói pályán akkor elinduló erdélyi Jósika Miklós egy röpiratában azt szorgalmazta, hogy a gyerekek és felnőttek is mind többet olvassanak. Szerinte ehhez a tanítók által szervezett és vezetett „vasárnapi olvasási gyakorlatok" szükségesek, és ezeken a „korosabb férfiak és asszonyok is jelen lehetnének".[38] Herepei Gergely református lelkész 1836-ban úgy fogalmazott Incze Sára temetésén, hogy bár az olvasás (csakúgy, mint a zongorázás) hasznos a nőknek, de csak akkor, ha mértéket tartanak benne.[39] Valószínűleg több keresztény szerző és szerkesztő is hasonlóképpen gondolkodott a 19. század közepén, és ezért készítettek olyan műveket, mint például a kitűnő egyházi szónok, Szabó Imre által két éven át szerkesztett *Őrangyal* című vallási almanach, amelynek olvasmányait kifejezetten a nőknek ajánlotta,[40] és amelyet Sujánszky Antal címzetes püspök aztán tovább szerkesztett 1845-1848 között,[41] illetve ide sorolható példák még Sujánszky egyéb művei, például az *Ájtatosság gyöngyei* című imakönyve.[42]

A reformkorban Magyarországon és Erdélyben is számos helyen alakultak olvasótársaságok, nyíltak könyvtárak, és ezeknek női tagjai is voltak. A legfontosabbnak ebben az időben a műveltség megszerzésén, a hasznos időtöltésen túl a magyar nyelven való olvasást, a nemzeti művek támogatását tartották. Az 1840–1846 között működő Fejér Megyei Olvasótársaságnak például ez volt a

[34] ÁRVAY 1825. 145.
[35] KOVÁCS 1833
[36] SZIGETHY 1980. 74.
[37] K. S. 1825. 379.
[38] JÓSIKA 1835. 108.
[39] Idézi: FEHÉR 2006. 30.
[40] SZABÓ 1843 és SZABÓ 1844.
[41] SUJÁNSZKY 1845–1848
[42] SUJÁNSZKY 1846

deklarált célja: *„a honi nyelv, s minden nemes ipar* [törekvés] *elősegítése, és a honi törvényekkel egyező kéziratok s nyomtatványok köz erőveli megszerzése által egyeseknek alkalom-adás mívelődhetésre"*.[43] A Társaság tagjai között többségben voltak a nemesek és főnemesek, és 200–300 fős volt a tagság, köztük 29 nő, és egyházi méltóságok is, például a könyvszerető és kultúratámogató - Fénelon első hazai fordítójaként ismert - Barkóczy László püspök. (Az adatokat feltáró Murányi Lajos megjegyezte, hogy a korszak hasonló Veszprémi Olvasótársaságának 1841-ben 7, egy évvel később már csupán 5 női tagja volt.) A könyvállomány kb. 2500 példányos volt, köztük sok latin, német, olasz és francia nyelvű munka is, jelentős részük szépirodalom. A katalógus feltárása világosan megmutatja, hogy milyen hazai és külföldi művek tették ki a gyűjtemény zömét. Ami a magyar irodalmat illeti, „[a]z *olvasótársaság tagjai gyűjteményes kötetekben olvashatták Ányos Pál, Baróti Szabó Dávid, Batsányi, Csokonai, Fazekas Mihály, Jósika Miklós, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kuthy Lajos, Szentjóbi Szabó László, Szigligeti Ede, Vitkovits Mihály és Vörösmarty munkáit. Több művel szerepel Dugonics András, Gvadányi József, Gyöngyösi István, Pálóczi Horváth Ádám, Virág Benedek, továbbá Bajza József, Eötvös József, Fáy András, Horváth Cyrill, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Madarász József, Nagy Ignác, Szigligeti Ede, Vajda Péter. (Bezerédy Amália, Kisfaludy Sándor, Palochay Tivadar, Petőcz Mihály, Pulszky Ferenc – és még néhány németül is író hazai szerző – írásai németül is megvoltak.) Az ifjúsági irodalomból Campe: Ifjabbik Robinzonját, Lengyel György: Papirostükör című meséit, P. J.: Ujesztendei ajándék c. könyvét lehet kiemelni. A női olvasók számára kiadott Rózsaszínű könyvtár (I.2), az Uj rózsaszínű könyvtár (I.390 – 5 db) és a Pandora. Románok gyűjteménye (I.274) című sorozatok, illetve azok egyes kötetei is szerepeltek az állományban."*[44] Nagy választékban szerepeltek a székesfehérvári olvasókör könyvei között a külföldi szerzők is, akik közül valószínűleg Walter Scott műveinek 106 (!) példányos jelenléte emelhető ki.

Karacs Teréz nevelői pályájáról írt visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1846-ban nyílott miskolci lánynevelő intézetében diákjai összegyűjtött fillléreiből vásároltak a hazai szépirodalom színe-javát közvetítő könyveket kis kölcsönkönyvtáruk számára, és a kikölcsönzött könyvekről a növendékeknek tartalmi kivonatokat kellett készíteniük. Feljegyzése szerint az első tanévben összegyűlt 25 forintból *„többek között megvették Kisfaludy Károly összes munkáit és Eötvös regényét, a Magyarország 1514-ben-t"*.[45] A lányok olvasmányairól Teréz az erkölcsi és nemi neveléssel kapcsolatosan írt, sok kortársához hasonlóan kifejtve, hogy bizonyos regények a serdülő lányokra nézve veszedelmesek,[46] mert - Evva Gabriella elemző gondolatai szerint - *„a vallás és törvény által szentesített kötelességek áthágását ugyanis kedvező színben, gyakran mint erényeket tüntetik fel"* és *„a szenvedély*

[43] MURÁNYI 1993. 35.
[44] MURÁNYI 1993. 45.
[45] Idézi: OROSZ 1962. 111.
[46] Lásd erről: KARACS 1845. 45–48.

gyötrelmeit még csak regényekből ismerő fiatal leány, ki már sejt egyet-mást, könnyen vágyik a regényes hősnők szerepére".[47] Magáról az olvasásról, sőt, az írói működésről úgy gondolta, hogy ahhoz a nőknek nagyon is joguk van. Fontos gondolat volt ez egy olyan korban, amikor Teréz még maga is gyakran álnéven publikált, hogy női mivoltát elrejtse...

Magyarországon a 19. század elején az írónők, az „emancipált nő" érdekében harcosan fellépő hölgyek csak ritkán számíthattak szélesebb társadalmi körök megértésére és szimpátiájára. Petőfi Sándor például így írt - Koltón, a nászútja alatt olvasott - George Sand-féle gondolatokról: *„Regényeinek olvasásakor mindig megzavar a gondolat, ha eszembe jut, hogy ezeket asszony írta, s szinte kedvetlenül teszem le. Ha már munkás asszony, jó, hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja is kezét; de az istállót bízza a férfiakra"*[48] - ez utóbbi félmondat Sand társadalmi visszásságokat feltáró írásaira utal. Magyarországon a hölgyolvasók körében a század közepén viszont nem a férfiasan kemény francia írónő, hanem éppenséggel egy bizonyos Szendrey Júlia volt az egyik legnépszerűbb tollforgató, akiért (a Múzsáért) az *Életképek* című lap olvasói rajongtak. Vachott Sándorné ezt írta róla: *„Petőfiné (...) eszménykép a nők között Sand György lévén, a nagy francia írónő mintája szerint, első teendője volt férjhez menetele után, szép gazdag barna haját körös-körül levágatni."*[49] (Igaz, előfordult az is, hogy máskor maga Petőfi hasonlította feleségét Sandhoz.[50]) Jókai Mór alig három hónappal Petőfi előbbi levele után ezt fogalmazta meg az újság *Hölgysalon* címmel indított rovatában: *„elmúltak az idők, midőn a nőket a guzsalyhoz és varrótűhöz utasítá a közvélemény: akkor a férfiak kardot és lándzsát forgattak, e fegyverek nem illettek női kezekbe, de most férfiuramék letették a kardot, s ez nem oly nehéz: hogy női kezek is el nem bírnák. Azért csak hagyjuk: hogy – a szellem emancipálja magát: engedjük, sőt adjunk rá módot, hogy mindenki tanuljon gondolkozni, mert bizony eljön az idő, mikor mindenkinek szüksége leend saját eszére, legyen férfi vagy asszony (...)"*.[51]

A nemzeti nyelv ápolása, a hazai művek olvasása, külföldi sikerkönyvek magyarra fordítása a szabadságharc bukása után is célkitűzés maradt, a megtorlás éveiben azonban alig találunk a témával kapcsolatos cikkeket. Változások az 1850-es évek közepétől érzékelhetők, és több akkori írás a női olvasmányokat, a nők olvasási szokásait is érinti, gyakran kritikai éllel. Podmaniczky Frigyes báró például azt írta 1855-ben, hogy a nőknek óriási szerepük van abban, hogy a társasági nyelv a magyar legyen, és ennek érdekében el kell érni azt, hogy *„könyvszekrényeit a külföldi könyvek mellett nemzetiek is díszítenék"*.[52]

---

[47] EVVA 1933. 40.
[48] Petőfi Sándor: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez. 18. levél.* Koltó, 1847. október 14. In: PETŐFI 1974. 252–253.
[49] VACHOTT 1935. 77.
[50] FEKETE 1972. o.n.
[51] *Életképek* 1848. január 30. Idézi: FÁBRI 1987. 726.
[52] PODMANICZKY 1855. 10.

Gyertyánffy István 1915-ben kiadott könyvében többek között 1864–65-ben feljegyzett gondolatait közölte, köztük a nők olvasmányaira vonatkozó kritikáját is. Azt fejtegette egyrészt, hogy a nők legnagyobb része vagy semmit nem olvas, vagy csak hitvány munkákat. Szerinte ezen a nőnevelés reformja változtathatna. Summázata szerint: *„Be kell vezetni a nőt a szellemi és erkölcsi világ szépségeinek megértésébe és kedvelésébe, és akkor lesz művelt olvasóközönség és a szépirodalom egészséges fellendülése."*[53] A korszakra jellemző a szerzőnek az a gondolata, hogy a nőknek az írónői pálya nem való, mert az elvonja őket a családi kötelezettségeiktől, és szerinte csak azért törekednek egyre többen efféle babérokra, mert feltűnni vágynak.

A korszak több jeles írója, például a nőnevelés ügyét vezető politikusként is kiemelten támogató Eötvös József fontosnak tartotta, hogy műveiben a nőket is megszólítsa, hogy felvilágosításuk, nevelésük kérdései regényei lapján újra meg újra előtűnjenek. Miként például Felkai László írta, különösen *A falu jegyzője* című regényében próbálta - Fénelon, Rousseau, Fáy András hatására - a nők figyelmét a művelődés és a politika kérdései felé fordítani.[54]

1872-ben egy *Vasárnapi Újságban* megjelent cikk Martin Louis-Aimé (1786-1847) 1834-ben megjelent *Éducation des mères de famille ou De la civilisation du genre humain par les femmes* (Az anyák nevelése, avagy az emberi nem nők által történő civilizálása) című művében foglalt gondolataira alapozva szintén kiemelte az olvasás fontosságát, és annak hiányait - Gyertyánffyhoz és másokhoz hasonlóan - a lánynevelés hibáira vezette vissza. A cikkíró, Sámi Lászlóné Király Janka úgy fogalmazott, hogy *„a felületes nevelés következtében a nők nem szokták meg a komoly gondolkozást, ezért van, hogy az olyan könyveket, melyek nem csupán mulattatók, hanem tanuságosak is, kiállhatatlan unalmasnak találják. – Ezt a benyomást és ellenszenvet bajos legyőzni, de küzdeni`kell ellene, mert az olvasás által a nemes élvezetek kiapadhatatlan forrásához jutnak. A leghatalmasabb jó szellemek gondolatai is sajátjokká lesznek, – erejök erejöket, erényök erényüket neveli. A ki a jó könyveket szereti, olyan vagyont szerzett magának, milyent a világnak semmi kincse nem adhat: az ízlés finomságát, a sziv nyugalmát, a szellem elégültségét, a tiszta lelkiismeret örömeit. Mert a szép és jó tudata mindig az erény élvezetére vezet; a nők szivébe lángoló betűkkel szeretném beírni, hogy az értelmi tehetségek a munka, a nemes szenvedélyek s a sziv tiszta érzelmei pedig saját akaratunk által növekednek!"*[55]

Az olvasási szokások felemlegetése a korszakban még olyan forrásokban is feltűnik, mint a prédikációk. A katolikus lelkész, Huszár Károly 1873-as művében egy ünnepi egyházi beszédből az alábbi gondolatok emelhetők ki erről: *„[ker]. leányok! Tanuljátok meg szent Borbálától a zajos, csábító társaságok s mulatságok kerülését, tanuljátok meg tőle a magányt szeretni, imádkozni, elmélkedni s épületes*

---

[53] Gyertyánffy 1915. 67.
[54] Felkai 1957. 58.
[55] Sámi 1872. 51.

könyveket olvasni..."[56] Szerinte a világi szórakozási formák károsak egy fiatal leány számára, mert elvonják a figyelmüket az erkölcsös életről, az imádkozásról, és a családi kötelességekről, mindez pedig végső soron magának a társadalomnak is kárára válik. Ahogyan egyik - rendkívül szenvedélyes hangvételű - beszédében fogalmazott: *„Ime, mi lesz a társaságból* [ti: a társadalomból - K. K.]*: ennek alapját rongálják, midőn a lányokat elviszik szinházba, szinésznőkké teszik őket, midőn a zenét, regényolvasást, mulatságot megkedveltetik velök, oly figurákká képezik, kik a világnak tetszenek és tetszeni akarnak, kik értik a mesterséget, mikép vonják magokra a szemeket és gerjeszszék föl a kivánságokat. Ily nevelésü teremtmények nem szeretik többé a családi tüzhelyet, hanem inkább a társadalom alapját megbontják; az államépület összedűl s eltemeti azokat, kiknek azt támogatniok kellett volna. Az asszony a társadalom támasza, gyökere."*[57] 1887-ben jelent meg magyar nyelven Schneider krakkói kanonoknak, a szász király gyóntatójának prédikációiból összeállított kötet, amelyben teljesen hasonló gondolatokat találtak a korabeli olvasók. A rosszul választott olvasmányokat például *„finom csábítóknak"* nevezte, olyanoknak, akik eltérítik a fiatalságot az erényes, imádságos élettől: *„napjaink ifjuságának, kivált az úgynevezett jobb nevelésben részesült ifjuságának soraiban az erkölcsi romlás a rossz könyvek utján terjed. (...) Ha a képzelő tehetség egyszer beszennyeztetett; ha az ifjuság rossz elvek ismeretéhez jutott (...), akkor a csábító a legerkölcstelenebb műveket is bátran felajánlhatja, a félig elcsábított türelmetlen mohósággal nyeli azokat - és ez a modern kölcsönkönyvtárak intézménye mellett vajmi könnyü módszere a csábításnak (...)".*[58]

A nők szabadidős elfoglaltságai mellé - a kötelező iskoláztatás eredményeinek és a sajtó- és könyvkiadás felfutásának is nagyban köszönhetően - a századvégre az intések és tiltások ellenére is általánosan felzárkózott az olvasás. Mint a történelem során oly gyakran, a neves és kevésbé ismert személyiségek hazánkban is megpróbáltak tehát tanácsokat adni a fiatal lányoknak és nőknek azzal kapcsolatosan, hogy mit és hogyan olvassanak.[59] Az iskolai és népkönyvtárak szervezése vidéken is lehetőséget nyújtott a művelődésre, a növekvő könyv- és lapkiadás pedig szintén az újonnan támadt igényeket, illetve az iskoláztatás kiszélesedését, az analfabétizmus visszaszorulását tükrözte.[60] A leányiskolákban fontos szerepet kapott az irodalomtanítás, amit azonban a kor pedagógiai gondolkodói közül többben kritikával illettek. De Gerando Antonina például 1892-ben azt írta a *Magyar Paedagogia* hasábjain,[61] hogy az irodalom tanítása a legsürgősebben orvoslandó terület a magyar oktatásügyben. Franciaországi tapasztalatait felemlegetve kiemelte, hogy irodalomtanítás címén nem szabad nyelvtant, ügyirat-szerkesztést és helyesírási gyakorlatokat tanítani, hanem a

[56] HUSZÁR 1873. 120.
[57] HUSZÁR 1873. 165.
[58] SCHNEIDER 1887. 21–22.
[59] A témáról lásd például: SZÍVÓS 2000. 133–147.
[60] A korabeli könyvtári helyzet megismerése céljából az alábbi műveket tekintettük át: DOLINAY 1878, GŐBEL 1879, KOVÁCS 1970, SZABÓKI 1968 stb.
[61] DE GERANDO 1892. 291–296.

növendékek művészi érzékét kell fejleszteni, aktív módon bevonva őket az irodalmi művek feldolgozásába.[62] Elkeserítőnek, unalmasnak, „szalmacséplésnek" találta az irodalomtanításhoz használt leányiskolai tankönyvek szövegeit, verspéldáit, ehelyett azt ajánlotta, hogy *„szerettessük meg a fejlődő lélekkel a szépet, a jót, a nemest, hogy legyen elég benső értéke, elég lelki ereje, hogy magának megalkossa saját eszményét és aszerint éljen."*[63] Úgy gondolta, ehhez az szükséges, hogy tudományos műszavakkal teletűzdelt tankönyvi definíciók helyett valódi, értékes irodalmi műveket kell a lányok kezébe adni. Az „úgynevezett" gyermek- és leányirodalom darabjait nem tartotta megfelelőnek ehhez, azokat *„mesterkélt"* és *„émelygős"* jelzőkkel illette, és csakúgy száműzni kívánta a lányok olvasmányai közül, mint a rossz regényeket.

Nagyon hasonló véleményt fogalmazott meg az 1896-os II. Tanügyi Kongresszus Előértekezletének harmadik ülésén Alexander Bernát, aki – általában szólva a középiskolai irodalom-tanításról – azt emelte ki, hogy az egyoldalú, túltengnek benne az *„æsthetikai elemek"*, és nem segítik a fogékony lelkű fiatalokat a világ igazi értékeinek megismerésében, a valódi műveltség helyett csak *„sok éretlen kritizálást"* nyújt a vers- és regényolvasást követő sok bonyolult elemzés.[64] Ugyancsak ő fogalmazta meg egy másik hozzászólásában, hogy az irodalom tanításában a nyelvtani, a stilisztikai és poétikai elemek hangsúlyosak, és ez nem bír erkölcsnemesítő erővel.[65] Radó Vilmos a Kongresszus *Családi nevelés* szakosztályában azt fejtette ki, hogy hogyan kell kiválasztani az ifjúságnak ajánlott olvasmányokat, hogy azok szórakozást és gyönyörködtetést nyújtsanak, a gyerekekkel az olvasást megszerettessék. Hangsúlyozta, hogy az ifjúság kezébe adott művek semmiképp ne legyenek együgyűek és gyerekesek, és így kritizálta kora sok, fiataloknak szánt művét: *„És számtalan modern ifjúsági iratban mi az érdekkeltés eszköze? Nem más, mint az érdekfeszítő jelenetek és izgalmas helyzetek végtelen sora, nem más, mint a fantázia szertelen ingerlése, az idegek lázas izgatása, az érzelmek túlcsigázása."*[66] Fontos szerinte az is, hogy az olvasmány „erkölcsileg tiszta" és tartalmában igaz legyen. Választ adott arra a kérdésre is, hogy a sok rossz mű mellett, amelyek elárasztották a magyarországi könyvpiacot is, mely olvasmányokat lehet bátran ajánlani a fiataloknak: a népköltészeti alkotások, *„a nemzeti műköltés elbeszélő remekművei megfelelő átdolgozásban s a világirodalom azon epikai, sőt némely drámai termékei* (...), *melyeket az egész művelt emberiség költői jelességeiknél fogva nagyrabecsül"*,[67] továbbá pedig a földrajzi útleírások, fiataloknak szánt tudományos ismeretterjesztő munkák, híres emberek életrajzai. Végül Radó összefoglalta azt is, hogy milyen legyen az olvasmányok nyelvezete, illusztrációi, és hogy

[62] De Gerando 1892. 292–293.
[63] De Gerando 1892. 295.
[64] II. Országos 1898. 202.
[65] II. Országos 1898. 251.
[66] II. Országos 1898. 297.
[67] II. Országos 1898. 298.

miként kell olvastatni a növendéket. Ez utóbbi pontnál kiemelte, hogy *„nem szorul hosszabb bizonyításra az (...), bizonyos tekintetekben más fajta olvasmányt követel a keményebb anyagból gyúrt fiú és mást a gyöngébb és gyöngédebb leány, amivel korántsem azt akarom mondani, hogy a két nem olvasmánya merőben más legyen, a nevelés egész idején végig. Hiszen maga az irodalom, a melyből az ifjúsági iratok nagy része kerítendő, sem kétféle, himnemű és nőnemű."*[68] Előadását azzal zárta, hogy bár fontos rábírni a fiatalokat arra, hogy olvassanak, arra is figyelmet kell fordítani, hogy ne olvassanak túl sokat, mert az *„végzetessé"* fajulhat, *„olvasási mániává"* válhat.

Berta Ilona 1898-ban a felsőbb leányiskolákban folyó irodalomtanításról, az ott feldolgozandó olvasmányokról úgy vélte, hogy azoknak az egyik legfőbb célja a nemzeti nevelés, a hazaszeretet erősítése, Magyarország szépségeinek bemutatása. Azt kívánta, hogy a műveltség nemzeti és magyar legyen, és felidézte saját, VI. osztályos leánynövendékeit, akik rajongtak a hazai irodalomért. *„Magyarrá tenni a mi leányainkat szivük minden törekvésével, fölébreszteni a szunnyadó nemzeti önérzetet s ennek erős szálaival odakötni az egyént, a gyenge egyest a nagy egészhez, az egész nemzethez* (...)"[69]: ez szerinte az irodalom oktatásának célja.

1908-ban jelent meg Miklós Elemér *Irodalmi nevelés*[70] című könyve, amelynek harmadik, *A nő és az irodalom* címet viselő fejezete azokat a szempontokat mutatta be, amelyeket figyelembe kell venni a magyar remekírók tanulmányozása során ahhoz, hogy *„a leánylélekre maradandó, átalakító, nemesítő hatással legyenek, hogy meggyőződéssé, hitté erősödjék meg benne az a tudat, hogy legelső szent kötelessége minden nőnek nemesítőleg hatni környezetére."*[71]

A 19–20. század fordulóján tehát számos írás született arról, hogy milyen legyen a (leány)iskolai irodalomtanítás. Sok vélemény íródott arról is, hogy iskolában és iskolán kívül mit olvassanak a gyerekek és ifjak, illetve a felnőttek, és a tanácsadók többször kiemelten fordultak a lány- és nőolvasókhoz. Beniczky Irma már az 1870-es évek elején többször is szomorúan állapította meg, hogy a nők csak a kölcsönkönyvtárak *„kívül-belül szennyes"* műveit olvassák, szépirodalmi lapokat pedig csak akkor vesznek kézbe, ha divatrésze is van.[72] A folyóiratokban közölt irodalmi művek azonban gyakran nem voltak magas szintű, valódi művészi értékekkel bíró alkotások, mint ahogyan azt már 1862-ben a Nővilág című lap is szóvá tette, és *„emészthetetlen kotyvalék"*-nak nevezte a megjelenő verseket és novellákat.[73] Többen károsnak vélték azt, ha a nők válogatás nélkül olvassák az eléjük kerülő műveket, *„képzeletet izgató regényeket"*,[74] ezért

[68] II. ORSZÁGOS 1898. 300.
[69] BERTA 1898. 108.
[70] MIKLÓS 1908
[71] KELLER 1909. 239.
[72] BENICZKY 1870. 181.
[73] A NŐNEM 1862. 120.
[74] BENICZKY 1876. 40.

javasoltak olyan alkotásokat, melyeket valóban érzelem- és értelemnemesítőnek gondoltak. Medve Imre például elsősorban a magyar írók és költők műveit ajánlotta a hölgyek figyelmébe, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Eötvös József, Jókai, Fáy András és mások nevét emelte ki, a női írók közül pedig Jósika Júliát, Karacs Terézt, Vachot Sándornét, Ferenczy Terézt és „Emíliát" említette.[75] Az ízlésromboló olvasmányok betiltásának, korlátozásának kérdése több hazai és nemzetközi konferenciának is témája volt a századfordulón. 1909-ben, a londoni erkölcsi nevelési konferencián például éppen a nőnevelés jól ismert hazai szakembere, Geőcze Sarolta emelte fel a szavát a gyermeki lélekre ártalmas élclapok (magyar példaként a *Fidibuszt* említette) ellen: „*A szennyirodalom termékeivel elárasztják az ifjúságot, bepiszkolják vele a családi kört s a métely ellen nem véd a törvény. Geőcze Sarolta ezen erkölcsi ragály ellen nemzetközi konventióval biztosítandó törvényes védelmet kíván a sajtótörvény szigorítása s az ily termékekre nézve a szállítási jog megvonása által.*"[76]

Több könyvsorozat darabjait az alkotók és kiadók elsősorban nőknek szánták, mint például a *Vasárnapi Könyvtár*, az *Ismerettár*, a fentebb már említett *Magyar hölgyek Könyvtára*, a *Közhasznú Családi Könyvtár* és a *Magyar remekírók* sorozat műveit. Ezek egyes példányait a folyóiratokban is bemutatták, népszerűsítették. A főúri személyekből alakult Műbarátok Köre is fontos feladatának tekintette, hogy a hazai szépirodalom körét felkarolja, ők adták ki a *Szépirodalmi Könyvtár* című sorozatot, amelynek köteteit tagjaik tagilletményként kapták. A Kör elnöke gróf Csáky Albinné volt, a könyvsorozat szerkesztője pedig Hevesi József. A VII. Kötet bevezetésében ezt írták: „[R]*eméljük, hogy a magyar intelligentia és a közélet összes tényezői, a szép és nemes iránt lelkesülő művelt hölgyközönség saját ismerősei körében lelkesen fogja ajánlani e nagy fontossággal biró magyar irodalomterjesztő vállalatot* (...)".[77]

A legátfogóbban talán Jósika Júlia fogalmazta meg 1885-ben megjelent könyvében, hogy mit és miért kell a művelt leányoknak olvasniuk. Szerinte ez a gondolkodásra és önismeretre nevel, a műveltség megszerzésére szolgál. Ő a hagyományosan felsorolt könyvek mellett ajánlotta az útleírásokat, a művészettörténeti és világtörténeti műveket, sőt a természettudományos írásokat. A lapok közül pedig a *Vasárnapi Újságot*.[78] Szomaházy István a *Magyar Lányok* című lapban a századvégen hasonló műveket javasolt olvasnivalónak. Legalább napi 1 órát ajánlott olvasásra, és a külföldi könyveket – különösen a „*francia rémregényeket*" – a magyar határokon kívülre akarta „*hajigálni*".[79] (Az újság megjelenésekor a szerkesztő, Tutsek Anna, vezércikkében kifejtette: az a cél vezérli, hogy a magyar lányok kezébe olyan lap jusson, mely kerüli az idegenszerűséget, és az

[75] MEDVE 1872. 65–79.
[76] GEŐCZE 1909. 17–18.
[77] HEVESI 1892. o.n.
[78] JÓSIKA 1885. 157–159.
[79] SZOMAHÁZY 1895. 166–167.

igazi nemzeti szellem fogja áthatni minden sorát[80] - Szomaházy is ennek szellemében írta cikkét.)

A *Nemzeti Nőnevelés* is rendszeresen szemlézte azokat a könyveket, amelyeket leányoknak ajánlott. Néhány esetben a recenzióban azt is leírta egy-egy mű ismertetője, hogy miért javasolja a könyv olvasását. Lőcsei (valódi nevén Seltenreich) Emma *Kárpáti csokor* című művét például e szavakkal méltatták a lapban: *„Dolgozatai nem tüneményszerűek, de nemes érzése és könnyed elbeszélő modora alkalmasokká teszik ezen apróbb rajzokat arra, hogy különösen a serdülő leányok élvezettel olvassák, kiknek számára ugyis keveset nyujt a magyar irodalom."*[81] Ugyanebben a számban ajánlották még Verne munkáit és a Radó Antal szerkesztette Magyar Könyvtár tíz addig megjelent kötetét. Többször próbáltak kedvet csinálni a lányoknak a kézimunkázáshoz, mint például Sikorszkáné Zsolnay Júlia *Régi magyar hímzések*[82] című könyvével, és gyakori volt a híres nőkről,[83] illetve nőket érdeklő témákról[84] írt kötetek bemutatása is. Binder Laura egy századvégi regény, Gyarmathy Zsigáné *Három leány története* című munkája ajánlásakor fogalmazta meg azt, hogy az egyre-másra születő sok új mű ellenére kevés a valóban leányoknak való, esztétikai és erkölcsi értelemben is kiemelhető olvasmány. *„Nem egyszer töprengünk azon: miféle könyvet is adjunk az olvasni vágyó, fiatal lánynak, a ki már méltatlankodva utasítja vissza a gyermekvilág számára írt olvasmányokat; regényt szeretne olvasni minden áron! De valljuk meg: bizony kevés az olyan regény, a melyet bátran odaadhatunk a serdülő leány kezébe (...)".*[85]

A *Nemzeti Nőnevelés* könyvajánlóit tekintve tehát valamennyi, az olvasásról, irodalomtanításról pedig több számban is közölt írásokat. A lap egyik 1910-es cikke, melyben a polgári iskolák leányainak olvasási szokásairól is szó esett, kiemelte az ifjúsági könyvtárak szerepét. A szerző konkrét helyszíneket is említett, ahol a lányok sokat olvastak: a nagybányai iskolában például 18 mű elolvasása (legalábbis kikölcsönzése) jutott egy lányra.[86] A szerző azonban felhívta az iskolák figyelmét, hogy jobban válogassák meg, mit adnak a lányok kezébe. Véleményével nem volt egyedül, hiszen láthattuk, hogy több korabeli forrás is hosszan írt nem csupán arról, hogy mit olvassanak a lányok, hanem arról is, hogy milyen könyveket, történeteket kell kerülniük.

A *Magyar Háziasszony* című lap egyik cikkírója például a *„francia naturalisztikusok"* műveit találta károsnak, mert e szerzők könyveit olvasva a nők *„nagyon meg találnák ismerni az életet ezernyi bajával, tömérdek undokságával s visszariadnának a küzdelemtől, mely mindnyájunknak közös rendeltetése."*[87] Sem a realitásokról, sem

---

[80] TUTSEK 1894. 1.
[81] LŐCSEI 1898. 48.
[82] SIKORSZKÁNÉ 1898. o.n.
[83] Lásd például: S. I. 1899. 282.
[84] Lásd például: BOD 1898. 231–232.
[85] BINDER 1898. 283–284.
[86] RELKOVIC 1910. 172–177.
[87] A REGÉNYOLVASÁSRÓL 1882. 1–2.

az ábrándokról szóló regényeket nem tartotta megfelelő olvasmánynak e vezércikk szerzője, hiszen a franciák mellett a német szentimentalisták műveit is károsnak tartotta, mert *„balga ábrándokat"* meríthetnek belőlük a nők. Ennek ellenére, miként például M. Hrabovszky Júlia emlékezett fiatal éveire, a hazai nők mégiscsak olvasták ezeket a műveket, sőt, nem ritkán eredetiben! *„A téli hónapok csendesen teltek. (...) A kályha mellett egy hintaszékben Zola Rougon Macquart regényciklusát olvastam el természetesen franciául, mert Gábor bácsi minden valamirevaló francia regényt meghozatott. Abban az időben Zola, Bourget, Daudet stb. voltak a legfelkapottabbak."*[88] Sztáray Irma grófnő Erzsébet királyné olvasmányairól is megemlékezett memoárjában, és ő is kiemelte, hogy Sissi mennyire szerette a görög, francia és angol irodalmat, tudományos és szépirodalmi kötetek felváltva kerültek a kezébe, bár azt is hozzátette a grófnő, hogy regények csak ritkábban, mert a királynét inkább a költészet érdekelte.[89]

A fentebb már idézett Tárczák című kötet egyik novellájából is az derül ki, hogy a lányok gyakran éppen azt szerették olvasni, amitől óvták őket szüleik, nevelőik. Dóczi Lajos *Az önérzet* című írásának az alcíme ez volt: *„Nem lányoknak való."* A mű e sorokkal kezdődik: *„Ezt a tilalmat nem azért irom ide, mert talán olyant lele e kis tanulmányban a nővilág, a mi gyengédségét sérthetné, hanem azért, mert e czikk lányoknak unalmas. Meg azért is, hogy minden leány annál bizonyosabban elolvassa."*[90]

Az olvasás szokása (annak hiánya...) még a korabeli vicceknek is gyakori témája lett, és a korabeli lapokban olykor karikatúrákon is kifigurázták a sznob (női) olvasókat. A *Veréb Jankó* 1887-ben például egy viccben az alábbi, leányok között folyó „beszélgetést" közölte:

„A varró-iskolában

– Te, Juczi, nem tudod, mi az a Kisfaludy, meg Vörösmarthy?

– Gipsz-figura a mama sifonérján!"[91]

Fontos még kiemelni, hogy a 19. század nem csupán a női olvasók, hanem a női tollforgatók megjelenésének időszaka is volt. (Erről tanúskodik a folyóiratokban megjelent, nőktől származó tetemes mennyiségű írás is.) Ugyanakkor jól jellemzi a korabeli gondolkodásmódot az a néhány mondat, amit egy körkérdéscsokorra válaszolva 1912-ben naplójában Jászai Mari is megfogalmazott: sok nő, ha egyáltalán olvasott, inkább férfi szerzőktől (legalábbis ezt vallotta be). Arra a kérdésre, hogy férfiak vagy nők írásait olvassa szívesebben, a színésznő ezt válaszolta: *„Nem tudok összehasonlítást tenni, mert az utóbbiakat még nem próbáltam."*[92] (Emlékirataiban rendkívül nagyra tartotta például Tolsztoj *Háború és béke* című regényét.) Úgy vélte, egy nő, ha már ír, csak a férfiakról írjon, mert magáról úgy-

---

[88] M. HRABOVSZKY 2001. 59.

[89] SZTÁRAY 1909. 30.

[90] HEVESI 1892. 17.

[91] A VARRÓ-ISKOLÁBAN 1887. 14.

[92] JÁSZAI 1927. 186.

sem mondja meg az igazat, és nagyon keményen fogalmazott arra a kérdésre is, hogy a nőírók az irodalom melyik ágában lehetnek leginkább sikeresek: *„Amelyikben mondanivalójuk van. De ilyen nincs."*[93]

Záró gondolatok

A 18–19. században mindvégig, és egyre szélesebb társadalmi rétegeket érintve követhető nyomon az *olvasó nők* históriája. A kutatásaink során összegyűjtött, előzetes várakozásunkat messze meghaladó számban a leányok és nők olvasásához tanácsokat és tiltásokat adó források egyértelműen bizonyítják, hogy a könyvek nevelésben és művelődésben betöltött jelentőségét sok korabeli gondolkodó még a család és az iskola hatásánál is fontosabbnak vélte. A 18. század végétől mind fontosabb, a nemzeti, a magyar nyelvi és a vallásos nevelést illetően is kiemelkedő kérdéssé vált, hogy *mit olvassanak* a lányok és a nők. A gyors léptekkel növekvő, és a 19. század végétől már komoly gazdasági vállalkozásként felfogható könyv- és sajtókiadás közönségének jelentős részét ők tették ki, ezért a szerzők és kiadók tőlük is kiemelten várták a hazai költészet és prózairodalom támogatását. A korabeli női lapok, nőknek nyomtatott irodalmi sorozatok vagy ismeretterjesztő művek, lányregények és más olvasmányok vizsgálata neveléstörténeti szempontból azért is fontos - mint ezt kutatásunk számos forrása bizonyította -, mert ezek is jelentősen formálták a korabeli olvasók nőideálját, amit segítségükkel pontosabban feltárhatunk, mintha csupán a nevelési tárgyú szövegeket tanulmányozzuk.

IRODALOM

A NŐNEM 1862 — A nőnem közhasznú szakirodalma = *Nővilág*, 1862. március 20. VI/8. 120.

A REGÉNYOLVASÁSRÓL 1882 — A regényolvasásról = *Magyar Háziasszony*, 1882. szeptember 17. 1–2.

A VARRÓ-ISKOLÁBAN 1887 — A varró-iskolában = *Veréb Jankó*, 1887. január 9. III/2. 14.

ÁRVAY 1825 — ÁRVAY Gergely: A' Román-kórság = *Felső Magyar Országi Minerva*, Kassa, 1825. I. 2. Negyed, 141–155.

BENICZKY 1870 — BENICZKY Irma: A nők hivatása. Heckenast G., Pest, 1870.

BENICZKY 1876 — BENICZKY Irma, K.: Gyakorlati széptan - Tekintettel a házi életre. Franklin, Budapest, 1876.

BERTA 1898 — BERTA Ilona: A nemzeti érzés és a magyar irodalom = *Nemzeti Nőnevelés*, 1898. március–április, XIX/3. 108.

[93] JÁSZAI 1927. 186.

BINDER 1898	BINDER Laura: Gyarmathy Zsigáné: Három leány története. (Budapest, Athenæum, 1898.) [könyvismertetés] = *Nemzeti Nőnevelés*, 1898. június, XIX/V. 283-284.
BÍRÓ 1978	BÍRÓ Ferenc: A legérzékenyebb nemzedék. (Báróczi Sándor és „testőríró" barátai) = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1978/1. 16-31.
BÓDI 2003	BÓDI Katalin: A valóság poétikája a francia és a magyar levélregényben = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2003/4-5. 483-503.
BOD 1898	BOD József: Székely István: Női életpályák (Budapest, Franklin, 1898.) [könyvismertetés] = *Nemzeti Nőnevelés*, 1898. május XIX/IV. 231-232.
BORBÍRÓ 2007	BORBÍRÓ Fanni: Budapesti nőegyletek 1862-1904. In: A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. FÁBRI Anna - VÁRKONYI Gábor. Budapest, 2007. 185-207.
CAMPE 1790	CAMPE, Joachim Heinrich: Theophron oder Der erfahrne Rathgeber für die unerfahrne Jugend: zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig. Dritte gänzlich umgearbeitete Ausgabe. Braunschweig, Schulbuchhandlung, 1790.
CAMPE 1804	CAMPE, Joachim Heinrich: Theophron vagy a' tapasztalt tanácsadó a' tapasztalatlan ifjúság' számára. Po'son, 1804. (Fordította: Dapsy József.) (http://www.kiad.hu/ bibl/campe1/index.php) [2013.05.03.]
CAVALLO-CHARTIER 2000	Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. CAVALLO, Guglielmo - CHARTIER, Roger. Budapest, 2000.
DE GERANDO 1892	DE GERANDO Antonina: A leányok irodalmi tanításáról = *Magyar Paedagogia*, 1892. 291-296.
DOLINAY 1878	Iskolai és Népkönyvtár. Szerk. DOLINAY Gyula. Budapest, 1878. I. évf.
DÖMÖTÖR 1963	DÖMÖTÖR Tekla: Az újkori színjátszás kialakulása Kelet-Európában. Budapest, 1963.
EGERSZEGI 2008	EGERSZEGI Sándor: Jótékonysági Nőegyletek tevékenysége Vácon, 1868-1950. Adatok a váci szociális gondoskodás történetéhez. Vác, 2008.
EVVA 1933	EVVA Gabriella: A magyar nőnevelés két úttörője Karacs Ferencné és Karacs Teréz nőnevelési nézetei. Szeged, 1933.
FÁBRI 1987	FÁBRI Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848. Budapest, 1987.
FEHÉR 2006	FEHÉR Katalin: „Neveljünk polgárokat!" Nyilvánosság és nevelés a reformkorban. Budapest, 2006.
FEKETE 1972	FEKETE Sándor: Petőfi romantikájának forrásai. 1972. (http://dia.pool.pim.hu/xhtml/fekete_sandor/Fekete_Sandor-Petofi_romantikajanak_forrasai.xhtml) [2013.05.18.]
FELKAI 1957	Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Szerk. FELKAI László. Budapest, 1957.
GARDNER 1992	The New Woman and Her Sisters: Feminism and Theatre 1850-1914. Eds. GARDNER, Vivien - RUTHERFORD, Susan. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1992.

GELLERT 1772	A' Svétziai Grófné G**né Aszszony' Élete. Iratott Német Nyelven Christian Fürchte-Gott GELLERT által, Mostan pedig Magyar Nyelvre fordittatott. Kolo'svváratt, Nyomt. A Ref. Coll. Betüivel, 1772.
GEŐCZE 1909	GEŐCZE Sarolta: A londoni erkölcsi nevelési kongresszus = *Nemzeti Nőnevelés*, 1909. január–február, XXX/I–II. 17–18.
GOLDBERG 1984	GOLDBERG, Rita: Sex and Enlightenment: Women in Richardson and Diderot. Cambridge University Press, New York, 1984.
GORDON HANNAFORD 1980	GORDON HANNAFORD, Richard: Samuel Richardson: An Annotated Bibliography of Critical Studies. Garland Publishing, New York, 1980.
GŐBEL 1879	GŐBEL János György: Az iskolai és a népkönyvtárak. Székesfehérvár, 1879.
GROSVENOR MYER 1986	Samuel Richardson. Passion and Prudence. Ed. GROSVENOR MYER, Valerie. Vision Press, London, 1986.
GYÁNI 1999	GYÁNI Gábor: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Budapest, 1999.
GYERTYÁNFFY 1915	GYERTYÁNFFY István: Theano - három részben. Lampel, Budapest, 1915.
HEVESI 1892	Tárczák. Szerk. HEVESI József. Budapest, 1892. (Szépirodalmi Könyvtár II. évf. VII. kötet)
HOLLEDGE 1981	HOLLEDGE, Julie: Innocent Flowers. Women in the Edwardian Theatre. London, Virago, 1981.
HUSZÁR 1873	HUSZÁR Károly: Történetekkel felvilágosított egyházi beszédek - Magyar- s Erdélyország minden bucsunapjára. I. köt. Számmer Imrénél, Székesfehérvár, 1873.
II. ORSZÁGOS 1898	A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. I. köt. Budapest, 1898.
JÁSZAI 1927	Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rendezte: LEHEL István. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, [1927]
JÓSIKA 1835	JÓSIKA Miklós: Vázolatok. Kolozsvár, 1835.
JÓSIKA 1885	JÓSIKA Júlia: Pályavezető - fiatal leányok számára. Franklin, Budapest, 1885.
K. S. 1825	K. S.: A' szép könyvek' olvasásról = *Felső Magyar Országi Minerva*, 1825. szeptember I. 3. negyed, 379.
KARACS 1845	Egy nőtül [KARACS Teréz]: Néhány szó a fiatal nőkhez a nőírók gáncsolói s a szabadhangú regények pártolói ellen = *Honderű*, 1. (1845):5, 45–48.
KAZINCZY 1979	KAZINCZY Ferenc: A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályaírás. (Részlet a tübingai pályaműből). In: Kazinczy Ferenc Művei I. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Válogatta: SZAUDER Mária. Budapest, 1979. (Magyar Remekírók sorozat) 209–418.
KELLER 1909	KELLER Imre könyvismertetése = *Nemzeti Nőnevelés*, 1909. április-május, XXX/IV–V. 239.
KÉRI 2008	KÉRI Katalin: Hölgyek napernyővel - Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs, 2008.

KIS 1798	KIS János: Kalendáriom és 'Sebbe való Könyv. Azoknak, a' kik az olvasásban hasznos gyönyörködtetést keresnek 1799-dik esztendőre. Pozson, Kiadta Kis János Wéber Simon Péter kőltségével és betűivel 1798. (http://www.kiad.hu/main_kiadvanyok.htm) [2013.05.12.]
KÓKAY 1958	KÓKAY György: A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Budapest, 1958. 183–184.
KÓKAY 1959	KÓKAY György: Javaslatok a könyvolvasás népszerűsítésére 1789/90-ből. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Budapest, 1960. 292–301.
KOSÁRY 1996	KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 3., kiegészített kiadás. Budapest, 1996.
KOVÁCS 1833	KOVÁCS Pál: A nevendék nőnem. Pest, 1833.
KOVÁCS 1970	KOVÁCS Máté: A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében. II. köt. 1849-től 1945-ig. Budapest, 1970.
KÖHLER 1996	KÖHLER, Astrid: Salonkultur im klassischen Weimar: Geselligkeit als Lebensform und literarisches Konzept. M & P, Stuttgart, 1996.
LŐCSEI 1898	Lőcsei Emma *Kárpáti csokor. Csevegések* című könyvéről írott ismertetés = *Nemzeti Nőnevelés*, 1898. január, XIX/I. 48.
LYONS 1987	LYONS, Martyn: Le Triomphe du livre. Une histoire sociologique de la lecture dans la France du XIXe siècle. Paris, Éd. Promodis, 1987.
LYONS 2001	LYONS, Martyn: Readers and Society in Nineteenth-Century France. Workers, Women, Peasants. Houndmills, Palgrave Macmillan Ltd., 2001.
LYONS 2009	LYONS, Martyn: A History of Reading and Writing in the Western World. Houndmills, Palgrave Macmillan Ltd., 2009.
M. HRABOVSZKY 2001	M. HRABOVSZKY Júlia: Ami elmúlt. Egy polgárasszony vallomásai. Budapest, 2001.
MADÁCSY 1963	Francia irodalmi szalonok. Szemelvények a XVIII. század francia irodalmából. Összeáll., előszót és jegyzeteket írta, ford.: MADÁCSY László. Budapest, 1963.
MARMONTEL 1761	MARMONTEL, Jean-François Contes moraux. I–II., Paris, 1761.
MÁTYUS 1762	MÁTYUS István: Diætetica. Kolozsvár, 1762. (http://mek.oszk.hu/08500/08581/08581.pdf) [2013.05.12.]
MEDVE 1872	MEDVE Imre: A magyar gazdasszony teendői a közéletben, házban és konyhában. Heckenast, Pest, 1872.
MIKLÓS 1908	MIKLÓS Elemér: Irodalmi nevelés. Singer és Wolfner, Budapest, 1908.
MONTIER 1756	MONTIER asszonynak a maga leányával el-férjezett *** Mark-Grófnéval közlött tanúságos igen jeles és mindenféle uri rendnek nemes mulatására nagyon alkalmas levelei. Francia eredetije: Lettres de Madame du Montier à la Marquise de sa fille, avec les réponses. Bruxelles, 1756.

MURÁNYI 1993	MURÁNYI Lajos: A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság (1838–1849). Szerk. ERDŐS Ferenc. Székesfehérvár, 1993. (http://mek.niif.hu/02100/02158/ 02158.pdf) [2013.05.18.]
NAGLER 1959	NAGLER, Alois Maria: A Source Book in Theatrical History: Twenty-five Centuries of Stage History in More Than 300 Basic Documents and Other prImary Material. Mineola, New York, Doven Publications, Inc., 1959.
OROSZ 1962	A magyar nőnevelés úttörői. Összeállította, a bevezetést és jegyzeteket írta OROSZ Lajos. Budapest, 1962.
PETŐFI 1974	PETŐFI Sándor: Összes prózai művei és levelezése. A szöveget gondozta MARTINKÓ András. Budapest, 1974. (http://mek.niif.hu/05900/05911/05911.pdf) [2013.05.03.]
PODMANICZKY 1855	B. PODMANICZKY Frigyes: Szerelem, szeretet és hölgyeink = *Család könyve*, Pest, 1. (1855) 10.
POGÁNY 2008	POGÁNY György: Nézetek a női olvasásról Magyarországon = *Könyvtári Figyelő*, 54. (2008):3, 450–462.
POWELL 1997	POWELL, Kerry: Women And Victorian Theatre. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
RELKOVIC 1910	RELKOVIC Mira: A polgári leányiskolák 1909-ben = *Nemzeti Nőnevelés*, 1910. március–április, XXXI. 172–177.
ROUSSEL 1986	ROUSSEL, Roy: The Conversations of the Sexes. Seduction and the Equality in Selected Seventeenth- and Eighteenth-Century Texts. Oxford University Press, New York–Oxford, 1986.
RUSSEL BROWN 1995	RUSSEL BROWN, John: The Oxford Illustrated History of Theatre. Oxford University Press, Oxford, 1995.
S. I. 1899	S. I.: Márki Sándor: Erzsébet, Magyarország királynéja (1867–1898) (Budapest, Franklin, 1898) [könyvismertetés] = *Nemzeti Nőnevelés*, 1899. szeptember, XX/VII. 282.
SÁMI 1872	SÁMI Lászlóné: Az anyák nevelése. II. = *Vasárnapi Ujság*, 1872. február 4. XIX/5. 51.
SCHNEIDER 1887	SCHNEIDER J. Alajos: Nagyböjti szent beszédek a szenvedélyek fékezéséről. Fordította: Kozora Endre. Werfer Károly Nyomdája, Kassa, 1887.
SIKORSZKÁNÉ 1898	Sikorszkáné Zsolnay Júlia *Régi magyar hímzések* (Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1898.) című könyvének ismertetése = *Nemzeti Nőnevelés*, 1898. március-április, XIX/III.
SOLT 1970	SOLT Andor: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei 1772–1826. Budapest, 1970. (Irodalomtörténeti Könyvtár sorozat, 24.)
SZTÁRAY 1909	SZTÁRAY Irma: Erzsébet királyné kíséretében. Budapest, Szent István Társulat, 1909.
SUJÁNSZKY 1845–1848	SUJÁNSZKY Antal: Őrangyal. Vallási almanach. Pest, 1845–1848.
SUJÁNSZKY 1846	SUJÁNSZKY Antal: Ájtatosság gyöngyei. Buda, 1846.
SZABÓ 1843.	SZABÓ Imre: Őrangyal. Vallási almanach, Honunk' gyöngéd hölgyeinek szentelve. Pest, Emich, 1843–1844.
SZABÓKI 1968	SZABÓKI Gyöngyi: Mit olvastak a népiskolai tanulók a dualizmus korában? = *Magyar Pedagógia*, 1968/2–3. 254–269.

SZIGETHY 1980 Uracsok, arszlánnők. Válogatás Nagy Ignác műveiből. Vál., szerk., utószót írta: SZIGETHY Gábor. Budapest, 1980.

SZIGETHY 1998 SZIGETHY Gábor: Előszó. In: Kármán József: Fanni hagyományai. Budapest, 1998. (http://mek.oszk.hu/00700/00722/00722.htm) [2013.05.12.]

SZILÁGYI 1999 Első folyóirataink: Uránia. Szerk. SZILÁGYI Márton. Debrecen, 1999.

SZÍVÓS 2000 SZÍVÓS Andrea: Adalékok a magyarországi nőnevelés és női művelődés történetéhez (1850–1888) In: Ezerszínű világ. Szerk. KÉRI Katalin. Pécs, 2000. 133–147.

SZOMAHÁZY 1895 SZOMAHÁZY István: Mit olvassanak a magyar lányok? = *Magyar Lányok,* 1895. március, 3. I/11. 166–167.

TUTSEK 1894 TUTSEK Anna: A Magyar Lányokról egy magyar lányhoz = *Magyar Lányok,* 1894. december 16. I/1. 1.

VACHOTT 1935 VACHOTT Sándorné: Rajzok a múltból. Emlékiratok (Szemelvények). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [Budapest], [1935]

WITTMANN 2000 WITTMANN, Reinhard: Az olvasás forradalma a 18. század végén? In: CAVALLO – CHARTIER 2000. 321–380.

A kötet szerzői

Agárdi Péter	egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Könyvtár- és Információtudományi Intézet
Bánfai József	tájékoztató könyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Tartalomszolgáltató és Kutatástámogató Osztály
Bartha Réka Nefelejcs	könyvtáros, adatbázis-referens, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Feldolgozó Osztály
Csóka-Jaksa Helga	könyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Közönségkapcsolati Osztály
Deák Máté	osztályvezető, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pályázati, Innovációs és Külkapcsolati Osztály
Dévényi Anna	egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék
Dezső Krisztina	könyvtáros-muzeológus, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya
Dombi Judit	tudományos segédmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola
Forray R. Katalin	professor emerita, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék
Gracza Tünde	könyvtárigazgató, Pécsi Tudományegyetem Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár
Gőzsy Zoltán	egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Újkortörténeti Tanszék
Harjánné Brantmüller Éva	egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar (Kaposvár), Védőnői Tanszék
Huszár Zoltán	tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Társadalom- és Művelődéstörténeti Intézeti Tanszék
Jenei Teréz	intézetvezető, főiskola tanár, Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Kar
Kaposi József	főigazgató, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Katona András	ny. főiskolai docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék
Kéri Katalin	intézetvezető, tanszékvezető, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék
Kojanitz László	Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Tartalomfejlesztési és Módszertani Központ; főszerkesztő, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt.
Kozma Tamás	professor emeritus, Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ (CHERD-H)
Kratochvíl, Viliam	egyetemi docens, Comenius Egyetem Bölcsésztudományi Kar, Egyetemes Történeti Tanszék Pozsony / Katedra všeobecných dejín Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Lengvári István	igazgató, főlevéltáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
Mader Béla	c. egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Könyvtár- és Humán Információtudományi Tanszék, nyugalmazott főigazgató, Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár
Markó Tamás	informatikai főigazgató-helyettes, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
Miszler Tamás	könyvtárigazgató, Pécsi Tudományegyetem Tóth József Bölcsészettudományi és Természettudományi Kari Szakkönyvtár
Molnár-Kovács Zsófia	egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Oktatáselméleti Tanszék
Monok István	főigazgató, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ; tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Könyvtár- és Humán Információtudományi Tanszék
Náray-Szabó Gábor	akadémikus, Magyar Tudományos Akadémia Kémiai Tudományok Osztálya; egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Kémiai Intézet Szerves Kémia Tanszék

Nagy Mariann	egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Újkortörténeti Tanszék
Rab Virág	egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék
Schmelczer-Pohánka Éva	osztályvezető, főkönyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya
Sipos Anna Magdolna	intézetigazgató, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Könyvtár- és Információtudományi Intézet
Szabó Márta Mária	középiskolai tanár, Fazekas Mihály Általános Iskola és Gimnázium (Budapest)
Szeberényi Gábor	könyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya
Szellőné Fábián Mária	főigazgató-helyettes, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
Szilágyi Mariann	könyvtáros, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya
Szögi László	egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék; nyugalmazott főigazgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
Téglási Ágnes	főigazgató-helyettes, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
Vajda Barnabás	egyetemi adjunktus, Selye János Egyetem (Komárom) Tanárképző Kar, Történelem Tanszék
Varga Katalin	igazgató, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Pedagógiai Könyvtár és Múzeum; egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Könyvtár- és Információtudományi Intézet
Virágos Márta	főigazgató-helyettes, Debreceni Egyetem Nemzeti és Egyetemi Könyvtára
Vonyó József	c. egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történeti Tanszék

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 12.

Születésnapi köszöntő kötetet tart kezében az Olvasó, F. Dárdai Ágnest ünneplik kollégái, tanítványai, akik – az ünnepelthez hasonlóan – a könyvtár- és a történettudomány, valamint az oktatás különböző területein tevékenykednek.

A szegedi induló évek – a József Attila Tudományegyetemen elvégzett történelem–német szak, majd az Egyetemi Könyvtári munka és gimnáziumi tanárság – után Pécsett folytatódott F. Dárdai Ágnes pályája. Középiskolai történelemtanáraként dolgozott, amikor óraadói meghívást kapott az egyetemről. Tanárként megszerzett tapasztalatait jól tudta kamatoztatni az egyetemi oktatásban, s egyben arra is alkalmasnak bizonyult, hogy részt vegyen a kétszintű középiskolai érettségi rendszer megújításában.

A lelkiismeretes munka, az egyre növekvő tapasztalat, a jelentős publikációs tevékenység magával hozta a szakmai szervezetekben való szerepvállalást is, így többek között a Történelemtanárok Egylete és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata is számíthatott aktivitására.

1999-ben kérte fel F. Dárdai Ágnest az egyetemi vezetés a JPTE Központi Könyvtárának igazgatói feladataira, majd az egyetemi integráció után az egész intézmény könyvtári hálózatának főigazgatója lett. Újabb és újabb szakmai kihívások találtak rá: a dinamikusan fejlődő egyetemi oktatást és kutatást segítő intézmény korszerűsítése, s ezzel az egész könyvtári koncepció újragondolása és átszervezése, majd a Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont felépülésével az új épületbe költöző könyvtárak állományának, szolgáltatásainak összehangolása.

A tanárképzés mellett a jövő könyvtáros generációjának kinevelése érdekében is sokat tett a bajai Eötvös József Főiskola Könyvtártudományi Tanszékének vezetőjeként, valamint a Pécsi Tudományegyetem Könyvtártudományi Intézetének igazgatóhelyetteseként.

Könyvtári főigazgatóként a tudományos kutatást és az egyetemi oktatást is aktívan folytatja, az ELTE-n szerzett PhD fokozatot pedagógiából, és ugyanott, a Történettudományi Doktori Iskolában habilitált. A PTE BTK Történeti Intézetében szakmódszertant oktat, valamint az „Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola alapító törzstagja.

